

УДК 378.147:614.84

*Ірина Мельник,
фахівець відділу соціально-гуманітарної роботи
Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля,
старший лейтенант служби цивільного захисту*

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті акцентується увага на феномені спілкування як основі професійної діяльності майбутніх фахівців пожежної безпеки; вказується на головній ролі вищих навчальних закладів у професійному становленні особистості курсантів; охарактеризовані поняття компетентності та професіоналізму майбутнього спеціаліста; проаналізована проблема теоретичного змісту поняття «професійна культура спілкування майбутніх фахівців пожежної безпеки», виділені її структурні компоненти, виокремлені критерії та рівні сформованості, визначені педагогічні умови підвищення ефективності.

***Ключові слова:** професіоналізм, професійне становлення, професійне самовизначення, професійна культура спілкування майбутніх фахівців пожежної безпеки; критерії, рівні та педагогічні умови формування професійної культури спілкування.*

В статье акцентируется внимание на понятии общения как основной определяющей профессиональной деятельности будущих специалистов пожарной безопасности; определена роль высших учебных заведений в профессиональном становлении личности курсантов; сделан анализ понятий компетентности и профессионализма будущего специалиста; дана характеристика проблемы теоретического содержания понятия «профессиональная культура общения будущих специалистов пожарной безопасности», выделены её структурные компоненты, критерии и уровни формирования профессиональной культуры общения офицеров, определены педагогические условия повышения её эффективности.

***Ключевые слова:** профессионализм, профессиональное становление, профессиональное самоопределение, профессиональная культура общения будущих специалистов пожарной безопасности, критерии, уровни, педагогические условия формирования профессиональной культуры общения.*

The main attention is concentrated on the phenomenon of communication as the basis of future officers professional activities; the main role of universities in the professional formation of student's individuality is pointed

out; the concept of competence and professionalism of the future specialist is described; the theoretical problem of the term «professional communication culture of the future officers of civil protection service» is analyzed, its structural components are emphasized, the criteria and levels of identified are singled out, pedagogical conditions of efficiency increase are determined.

Key words: *professionalism, professional development, professional self-determination, professional communication culture of the future officers of civil protection service, criteria, levels and pedagogical conditions of communication professional culture.*

В Україні підготовку майбутніх фахівців для органів і підрозділів цивільного захисту Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи здійснює ряд вищих навчальних закладів, однак аналіз ринку праці показує, що роботодавців не завжди задовольняє наявний рівень умінь та навичок випускників. Особливо це стосується певних комунікативних труднощів, які пов'язані з нерозвиненістю креативного підходу до вирішення проблем, нездатністю ефективно спілкуватися з людьми, відсутністю навичок проведення переговорів, невмінням своєчасно вплинути на співрозмовника, управляти собою тощо. У зв'язку з цим підготовка майбутніх фахівців пожежної безпеки до професійної діяльності потребує науково-теоретичного обґрунтування, що в свою чергу зумовлює необхідність переосмислення навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах системи МНС України, удосконалення національної системи вищої освіти рятувальників. Тому пріоритетним завданням професійної підготовки на сучасному етапі є оновлення змісту, форм і методів педагогічного процесу, які мають ефективний вплив на саморозвиток, самовдосконалення й самореалізацію висококваліфікованих спеціалістів, на розвиток їх потенційних можливостей і, зокрема, на формування професійної культури спілкування майбутніх фахівців пожежної безпеки.

Як наукове поняття «психологічна культура» стала розглядатися в 70-х роках ХХ століття у роботах російських дослідників Л. Колмогорової, А. Орлова, О. Моткова. Сучасні дослідження І. Зязюна, О. Проскури, В. Семиченко, В. Рибалки, Г. Балла, Е. Помиткіна та ін. дозволяють визначити поняття психологічної культури як цілісне, системне утворення в структурі особистості, котре є невід'ємним і від особистісного, і від професійного розвитку людини. Проблеми професійної культури висвітлені також у дослідженнях Л. Бейера, К. Борича, В. Кан-Калика, Г. Кочетова, І. Моделя, Дж. Пагано, В. Файнберга, В. Цифройнда та ін. [7]. Питання моделювання спеціаліста і його підготовки у вищих навчальних закладах стали предметом дослідження в наукових роботах В. Анісімова, Г. Балла, О. Гури, Л. Гурєва, В. Г. Зазикіна, П. Козляковської, П. Кравчук,

В. Кудіна, В. Мадзігона, Г. Нагорної, Л. Нечипоренко, С. Сисоєвої, Т. Сущенко, Г. Хмари, Є. Яковлева, у яких окреслено загальні підходи до моделювання майбутнього фахівця, їх компетентність та творчу спрямованість, розглянуто рефлексивну складову формування професійного мислення, комунікативні якості і т.д. [1; 4]. Однак недостатньо розробленими залишаються проблеми теоретичного змісту поняття «професійна культура майбутніх фахівців пожежної безпеки», можливостей впливу та шляхів її формування у процесі підготовки майбутніх рятувальників.

Метою статті є визначення сутності досліджуваного поняття та виявлення педагогічних умов ефективного формування професійної культури спілкування майбутніх фахівців пожежної безпеки.

Аналіз результатів наукових досліджень В. Анциферова, В. Бодрова, В. Вареника, Є. Дудкіної, В. Марищука, О. Столяренка, А. Черкашина показав, що професійну підготовку працівників МНС доцільно вивчати на спеціальному, педагогічному, особистісному та індивідуальному рівнях. Ці вчені характеризують компетентність та професіоналізм майбутнього спеціаліста [2; 8], який включає в себе рівень реальної відповідності особистості потребам професії і підготовки до успішного здійснення обраної діяльності, можливість досягти найвищих результатів під час її виконання. Таку підготовку надають освітні заклади, тому професійне становлення особистості курсанта значною мірою залежить від успішного психологічного забезпечення навчально-виховного процесу у вузі, де провідною виступає навчально-професійна діяльність. Вона вимагає від студентів значної навчальної і наукової активності, засвоєння нових психологічних норм і критеріїв соціокультурного розвитку, через неї досягаються й основні цілі підготовки фахівців.

Аналіз опрацьованих наукових джерел вказує на те, що навчально-професійній діяльності майбутніх фахівців пожежної безпеки притаманні як загальні риси процесу учіння (механізми та етапи, цілісність структури та єдність основних його компонентів), так і специфічні, що зумовлені безпосередньо особливостями її мети і змісту, мотивації та форм організації. Так, дослідниця Ж. П. Вірна переконана в тому, що процес забезпечення розвитку особистості професіонала містить не лише конструювання способів засвоєння операційною стороною діяльності, але й внутрішні фактори у вигляді поєднання змістовних (інтерес до професії, потреба в самореалізації тощо) й адаптивних (престиж професії, заробітна плата тощо) мотивів, спрямованих на усвідомлення суб'єктом соціальної значущості своєї професії. Інтеграція цих мотивів на основі певного рівня розвитку психічних (особистісні риси, здібності тощо) і предметних (знання, вміння і навички) компонентів структури особистості дозволяє сформулювати суб'єктивні уявлення про спеціаліста, які виступають регуляторами розвитку його особистості [3].

Як правило, у процесі вузівського навчання завершується професійне самовизначення, відбувається трансформація структури самосвідомості курсанта, в результаті починає формуватися соціально-професійний аспект його «Я-концепції», змінюються особистісні психічні процеси і стани; спілкування стає одним із проявів людської сутності, особистісною формою функціонування суспільних стосунків, відображає об'єктивну потребу жити в соціумі, об'єднуватися і співпрацювати один з одним, оскільки, як зазначає Л. Е. Орбан-Лембрик, «жодна спільна діяльність не може відбуватися без координації людських дій, узгодження цілей, обміну думками, формування внутрішнього світу людини, її свідомості, почуттів, знань, що можливе тільки завдяки спілкуванню» [9, с. 319].

Так як специфіка діяльності служб цивільного захисту вимагає від своїх працівників високої професійної компетентності, комунікативної культури, емоційної стійкості, вміння володіти собою, неупередженості, стриманості, толерантності, ми вважаємо, що саме спілкування складає основу їх діяльності, через нього відбувається навчання й виховання, засвоєння різних форм соціального досвіду, норм і правил поведінки, традицій і звичаїв. Від форми, стилю спілкування, його емоційного забарвлення значною мірою залежить ефективність професійної діяльності майбутніх рятувальників. Водночас рівень культури професійного спілкування кожного майбутнього фахівця пожежної безпеки має безпосередній вплив і на вирішення різноманітних конфліктних ситуацій, які виникають у процесі їх діяльності та визначають психологічний клімат і самопочуття особистості.

Проведений аналіз літератури з досліджуваної проблеми дає нам право стверджувати, що до основних структурних компонентів професійної культури спілкування курсантів можна віднести розуміння і знання себе та інших людей; саморегулювання станів і властивостей особистості; саморегуляцію діяльності, регулювання відносин з іншими людьми. Тобто, психологічна культура загалом і професійна культура спілкування зокрема – це достатньо висока якість самоорганізації та саморегуляції будь-якої життєдіяльності майбутніх фахівців пожежної безпеки, різних видів їх базових спрямувань та тенденцій, ставлення до себе, людей, до суспільства в цілому. Навички, уміння і здібності у сфері спілкування, дотримання норм службового етикету проявляються у них як основні фахові риси і властивості особистості. За допомогою високої професійної культури майбутній фахівець пожежної безпеки гармонійно поєднує як свої внутрішні особистісні потреби, так і зовнішні потреби соціуму. Професійна культура визначає не лише пізнавальні інтереси курсанта, але й обумовлює його світоглядні установки, ціннісні орієнтації, загальне життєве кредо. А, отже, професійну культуру спілкування майбутніх рятувальників ми вправі розглядати як інтегровану якість

особистості.

На підставі вищезазначеного вважаємо незаперечним твердження про те, що професійне становлення особистості майбутніх спеціалістів – це процес поетапного вирішення низки протиріч між соціально-професійними вимогами, що ставляться до особистості майбутнього фахівця пожежної безпеки, та бажанням і можливостями їх реалізації; це процес формування професійної ідентичності, яка починає формуватися в процесі професійної підготовки та має подальший розвиток у професійній діяльності. Саме професійна ідентичність, як і професійна рефлексія, професійне мислення, готовність до професійної діяльності виступає основним особистісним новоутворенням студентського віку і передбачає, на нашу думку, усвідомлення своєї приналежності до професії рятувальника, уявлення про свою відповідність певним вимогам професії (окремі якості особистості, конкретні знання та вміння) і співставлення своєї відповідності професійному образу. В означеному ракурсі розвиток особистості загалом та формування професійної ідентичності зокрема є складовою частиною психічного розвитку майбутніх спеціалістів; процесом, що характеризується багатомірністю, динамічністю і тривалістю. Професійна ідентичність відображає характеристику особистості майбутнього фахівця пожежної безпеки як такої, що обирає й реалізує спосіб професійної взаємодії з навколишніми й набуває самоповаги через безпосереднє виконання цієї діяльності, тобто через спілкування.

Для формування професійної культури спілкування доцільно виділити певні критерії та рівні її сформованості. Так, критерії професійної культури майбутніх фахівців пожежної безпеки ми виокремлюємо, як уже зазначалося вище, виходячи із системного розуміння культури спілкування, знаходження її структурних компонентів, тлумачення культури як процесу і результату творчого освоєння й створення педагогічних цінностей, технологій під час професійно-творчої самореалізації висококваліфікованого спеціаліста. Зокрема, до них ми відносимо ціннісне ставлення до педагогічно-професійної діяльності, технологічно-педагогічну готовність знання прийомів вирішення певних завдань і вміння їх використовувати, творчу активність особистості майбутнього фахівця пожежної безпеки, ступінь розвитку його професійного мислення, прагнення до постійного професійно-педагогічного вдосконалення.

Щодо рівнів сформованості професійної культури спілкування майбутніх фахівців пожежної безпеки, то ми погоджуємося з думкою вченого В. Ф. Ісаєва, і вважаємо за необхідне також виокремити адаптивний, репродуктивний, евристичний та креативний рівні. Так, адаптивний рівень характерний нестійким відношенням курсантів до професійної реальності, коли цілі й завдання власної професійно-педагогічної діяльності, визначені ними у загальному вигляді, не є

орієнтиром і критерієм діяльності; пасивністю стосовно професійно-педагогічного самовдосконалення. Репродуктивний рівень передбачає схильність курсанта до стійкого ціннісного відношення до педагогічної реальності; успішне вирішення не тільки організаційно-діяльнісних, а й конструктивно-прогностичних завдань; формування професійно-педагогічної спрямованості потреб, інтересів, нахилів; перехід від репродуктивних форм до пошукових; необхідність регулярного підвищення кваліфікації. Евристичний рівень проявляється у більшій цілеспрямованості, стійкості шляхів і способів професійної діяльності; у високому рівні сформованості умінь вирішувати оціночно-інформаційні й корекційно-регулюючі завдання; у вираженій гуманістичній спрямованості взаємодії курсантів з викладачами, ровесниками, оточуючими людьми; у постійному пошукові, впровадженні нових технологій навчання й виховання, у передачі свого досвіду іншим. Креативний рівень характеризується високим ступенем результативності професійної діяльності, мобільністю психолого-педагогічних знань, зміцненням відносин співробітництва й співтворчості зі студентами та викладачами, стимулюванням самотворчої активності майбутніх фахівців пожежної безпеки, високим рівнем технологічної готовності, аналітико-рефлексивних умінь, виявленям значної кількості зв'язків та створенням цілісної структури діяльності [5]. Вважаємо, що використання названих рівнів дасть можливість особистості майбутнього фахівця пожежної безпеки орієнтуватися в складних процесах соціального життя, спрямує на обрання соціально схвалюваної поведінки та діяльності, виявляючи при цьому соціальну активність.

Успішне вирішення відповідального завдання вищої школи системи МНС України з формування професійної культури у майбутніх фахівців пожежної безпеки служби цивільного захисту вимагає також певної сукупності ефективних педагогічних умов. Вважаємо, що основними серед них є ціннісно-цільова спрямованість навчально-виховного процесу на формування компонентів саморегуляції; забезпечення синтезу знань теорії і технології саморегуляції професійно-педагогічної діяльності та знань теорії і практики навчання; поєднання професійної компетентності, педагогічної майстерності, високого загального та професійного спілкування і особистісних якостей рятувальників; висока і змістовна мотивація курсантів щодо потреби в оволодінні професійною культурою спілкування; орієнтація на інноваційність, діалогічність, контекстність, практичну орієнтованість освіти; залучення майбутніх фахівців пожежної безпеки до професійної діяльності, адекватній структурі її саморегуляції. Реалізація зазначених нами педагогічних умов дасть можливість насамперед забезпечити творчий характер навчально-виховної діяльності курсантів, що детермінує інтерналізацію професійних цінностей і актуалізує прагнення особистості майбутнього спеціаліста до творчого

професійного самовдосконалення і самореалізації.

Таким чином, проведений теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок, що формування професійної культури спілкування майбутніх фахівців для органів і підрозділів цивільного захисту Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи – це надзвичайно складний і динамічний процес, який передбачає готовність до виконання професійної діяльності з урахуванням усіх її загальнолюдських, соціальних, моральних, правових аспектів і залежностей; визначає їх конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг; допомагає активно включитися до існуючого освітнього та соціального простору; сприяє ефективній професійній та соціальній адаптації, формуванню в курсантів системи педагогічних знань, навичок і вмінь для реалізації у професійній діяльності як суб'єкта виховання. Професіоналізм майбутнього фахівця безпосередньо пов'язаний із такими професійно розвиненими соціально-психологічними якостями майбутніх фахівців пожежної безпеки, до яких входять професійний компонент світосприйняття і світоглядних відношень, професійно-групова інтеграція, професійна мотивація соціально-психологічного характеру, професійна культура, професійна самосвідомість.

Окремим напрямом подальших розвідок у даному контексті, які потребують свого науково-методичного обґрунтування, може бути розробка проблеми вдосконалення системи навчально-виховної роботи курсантів навчальних закладів системи МНС, формування у них індивідуального стилю спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анисимов О. С. Основы общей и управленческой акмеологии / О. С. Анисимов, А. А. Деркач. – Новгород : РАГС, 1995. – 272 с.
2. Вареник В. В. Визначення професійно важливих якостей для становлення фахівця Державної пожежної охорони / В. В. Вареник // Вісник Харківського університету. – 2000. – № 472. – С. 32–36.
3. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Ж. П. Вірна. – Київ, 2004. – 36 с.
4. Деркач А. А. Психология развития профессионала : учебн. пособие / [А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин, А. К Маркова]. – М. : РАГС, 2000. – 124 с.
5. Исаев В. Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя высшей школы: Воспитательный аспект / В. Ф. Исаев. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 208 с.
6. Коропецька О. М. Проблема професійної ідентичності в контексті

- реформи освіти в Україні // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. IX, част. 3. – К., 2007. – С. 152–158.
7. Лифинцева Н. И. Формирование профессионально-педагогической культуры личности / Н. И. Лифинцева. – М. : Изд-во МПГУ, 2000. – 204 с.
 8. Марищук В. Л. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств : автореф. дис. на соискание ученой степени докт. психол. наук : 19.00.03 / В. Л. Марищук. – Ленинград, 1982. – 32 с.
 9. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : підручник: у 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Либідь, 2004. – 576 с.